

FÖRKÖLI GÁBOR

Regénytelen regény – avagy „mi az a plöm-plöm?”

BALÁZS ATTILA: POKOL MÉLYÉN RÓZSAKERT,
AVAGY AZ EZREDES ÚR GOLYÓSTOLLA

Palatinus Kiadó
Budapest, 2013
270 oldal, 3200 Ft

”

Szépirodalom és történetírás rokon mesterségek. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az, hogy művelésük sokáig ugyanahhoz az egy foglalkozáshoz tartozott: az írástudóéhoz, az erudituséhoz. Persze ekkor, amíg reneszánsz humanista szellemi éthosz tartott – még elméletben sem mindig – vált el teljesen egymástól a múlt tudományos igényű feltárása, az épületes szórakoztatás és az elfogult propaganda. Aztán amikor megjelenik a klasszikus történelmi regény, írók és olvasók minden addiginál nagyobb tömegben kezdik a maguk képére formálni a múltat, még hozzá olyan sikeresen, hogy még történész kortársaink, elismert szaktudósok sem tudják letagadni, mennyire az irodalmi fikció hatása alatt kezdődött tudományos karrierjük. (Hogy egy példát mondjak, a híres középkorász, a különben szintén meglehetősen jó tollú Michel Pastoureau egyik könyvében elismeri, hogy részben az *Ivanhoe* hatására fordult a lovagkor felé az érdeklődése.) Ezek a regények többé vagy kevésbé törekszenek arra, hogy fenntartsák a történelmi hitelesség látszatát, hogy a fiktív cselekmény mögött kitartó és valós kutatómunkával megrajzolt kulisszák működjenek, és hogy elhitessék az olvasóval, hogy az adott történelmi korban az elképzelt események akár meg is történhettek volna úgy és azokkal a részletekkel, ahogyan azt a regényben olvashatjuk.

Erre a hagyományra meglátásom szerint három válasz született az újabb magyar irodalomban: az ún. áltörténelmi regények, amelyek bár kétségtelenül felismerhető történelmi korokban játszódnak, általában nem követelik meg, hogy a fiktív időket, helyszíneket és szereplőket valódiakkal azonosítsuk (Háy János, Darvasi László, Márton László, Szilágyi István), az alapos kutatómunkát nagyszabású realista vízióval ötvöző, voltaképpen hagyományörző Spiró György *Fogsága*, valamint az önreflektív, dokumentarista esszéregény, mint

amilyenek Lovas Ildikó *Kijárat az Adriára* és *Spanyol menyasszony* c. könyvei. Ez utóbbi kategória véleményem szerint jól leírja azt, hogy mi történik Balázs Attila utóbbi könyveiben.

Ezekben a távolról regényre emlékeztető kötetekben nincs egységes, következetesen kibontott bonyodalom, és a hagyományos, jelenetek és leíró részek váltakozására épített elbeszélés is visszaszorul. A narrátor többnyire arra szorítkozik, hogy a történelemtől való tudását – illetve nem tudásával kapcsolatos észrevételeit – megossza velünk, a tények közötti sajátos összefüggésekre felhívja a figyelmünket, miközben sajátos stílusban, nemritkán vaskos humorral előadott reflexióit sem hallgatja el. Vállaltan személyes, ugyanakkor ideológiamentes megközelítésre törekvő könyvei így sokkal közelebb állnak az esszé műfajához, mint a regényéhez. Talán ez a fajta esszéisztikus, a zsurnalizmus legnemesebb hagyományaitól sem távol álló írói technika – éppen mivel nem találjuk a könyvben az irodalmi dramaturgiával megalkotott cselekményt, hanem a szerzői ennek a múlttal és a múltra vonatkozó forrásokkal való találkozására helyeződik a hangsúly – sokkal radikálisabban jelenti be a szépirodalom igényét az olvasó történelemképének formálására, mint a hagyományos történelmi regény és annak játékos utánzata, az áltörténelmi regény. Hiszen a történelem kutatásában messzebb merészkedik a regényességtől, elhagyva annak megszokott eszköztárát, amelynek felismerésével az olvasó könnyedén azonosítani tudta a szövegnek a szépirodalomhoz való tartozását. Balázs Attila könyvei viszont a szépirodalom és a történelmi megismerés elválaszthatatlansága mellett teszik le a voksot, vagyis bizonyos értelemben szerzőjük módszere közelebb áll a klasszikus erudícióval dolgozó, premodern történetíróhoz, mint a tizenkilencedik században megjelenő regényszerzőhöz. Balázs Attilának nem kell fiktív cselekmény, nem kell történelmi kulissza, sem a kitalált és a valós tények megfelelően adagolt keverése, hiszen nála maga az írás mint reflektált folyamat az, ami egyáltalán lehetővé teszi a történelmi múlttal való kapcsolatfelvételt. A múltról való írás nem is lehet nem szépirodalmi, hiszen a szigorúan vett szaktudományos vagy pusztán zsurnaliztikus szövegekből hiányzik az előbbire jellemző személyesség, amely nélkül a múlt egyszerűen nem adja meg magát az értelmezőnek, nem jön létre valódi érintettség, valódi találkozás.

Ezzel a radikális hozzáállással a *Pokol mélyén rózsakert* című regény nagyon nehéz feladat elé állítja szerzőjét. Nem kisebb kérdést kell megválaszolnia Balázs Attilának, mint azt, hogy hogyan képviselhet a szöveg a hagyományos regényesség híján egyfajta magasabb rendű, írói minőséget. Az elokvencia mint a humanista tudós történetíró ismérve ugyanis régésrég hitelét veszítette, és a pátosz is csak takaréklángon éghet, különben az író könnyen gyanúba keveredik. Ott lenne még a rideg, pontos, lényegre törő nyelv, az effajta szikárságnál azonban mi sem lehet idegenebb Balázs Attilától. Marad az irónia és a humor, és a persze az ezeket tragikummal vegyítő groteszk fintor.

A szerző legújabb könyve arról a nem is olyan régen történt esetről szól, amelynek során bolíviai katonák egy Santa Cruz-i hotelben rajtaütöttek a horvát-magyar-bolíviai állampolgárságú Eduardo Rózsa-Flores csapatán, mivel állítólag fennállt a gyanú, hogy merényletet terveznek Evo Morales elnök ellen. Az akció során Flores és a neki dolgozó romániai magyar származású Magyarosi Árpád életét veszítette. A csapatban állítólag rendszergazdai feladatokat ellátó Tóásó Előd sok más társával együtt fogságba esett, és bírói ítélet nélkül, szabadságától megfosztva a mai napig börtönben várja sorsa jobbra fordulását. Rózsa-Flores valóban regénybe illő figura volt. Haditudósítóként érkezik a horvát-szerb háborúba, majd rögtön katonának áll a horvátok oldalán. Háborús akciói mellett blogot, emlékiratokat és verseket ír.

Amellett, hogy a Magyar Zsidó Kulturális Egyesület alapító tagja, a Jobbik.net c., az azonos nevű párthoz nem vagy csak homályos módon kötődő honlapot is szerkeszti (!), sőt később felveszi az iszlám vallást is, és a Magyar Iszlám Közösség alelnökeként tevékenykedik. A 2000-es évtized végén aztán visszatér szülőföldjére, Bolíviába, hogy a polgárháború szélére sodródott országban segítsen megszervezni Santa Cruz védelmét. Kalandos, ellentmondásos élete még Che Guevarához is kapcsolódik egy lazább szálon, hiszen a bolíviai vád szerint az a Gary Prado Salmón tábornokkal is üzeneteket vált, akinek az alakulata annak idején a dzsungelben elfogta és kivégezte a legendás hadvezért. Ha tehát a történelem mellbevágó véletlenjei és abszurd momentumai érdekelték Balázs Attilát, volt miből válogatnia. Az olvasó pedig olyan nagy ívű esszét kap, amely Bolívia függetlenségi harcaitól Che Guevara utolsó menetelésén át a nemzetközi terrorizmusig számos olyan jelenséget megvizsgál, amely segíthet megérteni Tóásóék ügyét.

Megérteni és leleplezni mindent e nyugtalanító történet kapcsán persze nem lehet, főleg nem egy magyarországi karosszékben ülve. Viszont össze lehet gyűjteni szinte minden olyan, az eseményekkel kapcsolatos információt és interpretációt, amelyekkel itt-ott, külön-külön az újságolvasó ember is találkozhat. Balázs Attila a szorgalmas gyűjtőmunkán kívül sajátos látásmódját adja hozzá ehhez az anyaghoz. Nyilván éppen ez ad létjogosultságot a szépirodalmi megközelítésnek a politikai elemzések, a történeti tanulmányok és a zszurnalisztikai szövegek közötti bizonytalan térben.

Elsőként említendő Balázs Attila humora és különleges, groteszk világlátása. Azzal együtt, hogy talán a humorról a legnehezebb szubjektív megérzéseinknél stabilabb alapokon nyugvó ítéletet mondani, ezen a téren nem lehetünk teljesen elégedettek. Tulajdonképpen egyáltalán nem kellemetlen az a fanyar hangvétel, amely a könyv majd' minden mondatát áthatja, ám sajnos nagyon ritkán lépi túl a lapos kedélyeskedés szintjét. Balázs Attila stílusa nem túlságosan fárasztó ugyan, és jóval tapintatosabb az üres jópofizásnál, de ritkán nyit meg igazi emberi mélységeket. Van itt minden: az esendő emberi természet kiváltotta vállrándítás, torz fintor, a tragikumot ellensúlyozó fekete humor – szerencsére azonban, ha kell, Balázs Attila jó ízléssel megálljt parancsol az ironizálásnak. Ennek az önmérsékletnek köszönhető, hogy a Magyarosi Árpád édesanyjával való valós vagy kitalált levélváltás különösen intelligensre és megindítóra sikeredett. Ebben olvasható a szerző krédója: „én nem Magyarosi Árpád és a többiek emlékét szeretném bemocskolni saját írói népszerűségem növelésére. Valami mást. De azt most itt nem tudnám pontosan megfogalmazni. Vagy nem is kívánom. Szóljon majd a könyv helyettem.” És bizony komoly erőfeszítések történnek annak érdekében, hogy a könyv valóban úgy tudjon szólni az olvasóhoz, hogy a narrátor őszintén beismert emberi gyengeségei ellenére a befogadó is átérezze a tollat ragadó íróra nehezedő felelősséget, amellyel az aprólékosan körbejárt, ám eleve kibogozhatatlan ügy milliányi ellentmondó részletének tartozik.

Talán ezért sem hiábavaló a kutatás folyamatának olykor önreflektívvá váló leírása, vagyis ahogy a narrátor bevallja, hogy az internet mint médium különböző sajátosságai révén meghatározza az írás irányvételét. Néha az elbeszélés metaszintje valósággal megelevenedik. Egy helyen például annak a feltételezésnek a kapcsán, amely szerint a bolíviai államügyész egy Asbún nevű illetőnél nagy kaliberű fegyvereket halmozott fel, az információs csatorna ideiglenes elakadásáról olvashatunk: „Útközben viszont megnyílt az a kép is nagy nehezen, amely az Asbún boltban talált fegyvergyűjteményt mutatja.” Az internet persze inkább az

adatok könnyed, már-már túlságosan is bőséges áramlásáról híres, és ennek megfelelően a kutatás nehézsége a narrátor számára inkább a média egy másik sajátosságából fakad. Nevezetesen abból, hogy az interneten megjelenő információk és vélemények ellenőrizhetetlenül sokszínűek. Erről a diverzitásról Balázs Attila a polifónia és a dialógus tipikusan szépírói fogásával ad számot.

Az eltérő szövegek közti párbeszéd nem ritkán szó szerint értendő. A szerző ugyanis a történethez kapcsolódó, élő és holt szereplőket a színpadi szövegekre jellemző tipográfiával szólaltatja meg, megtörve ezzel a próza egyhangúságát a szövegtükörben. Ezek a személyek úgy vonulnak fel, mint a maszkos alakok egy karneválban: köztük vannak nemcsak Flores társai, hanem mindazoknak szellemei, akikkel a szerző vagy alteregója képzelt párbeszédet folytat. Freud például úgy bukkan fel szakértői szerepben, mint az Annie Hall emlékezetes jelenetében Marshall McLuhan. Különösen jól sikerült ezek közül a drámai betétek közül a Borgesszel való párbeszéd, amelyben az argentin szerzőnek a vakságról írott esszéjéből vett idézetek is vannak. Olykor a polifóniát a valódi vagy hamisított források közlése valósítja meg: internetes fórumok, blogok kommentjeit, kihallgatási jegyzőkönyveket, levelezéseket és különböző véleményeket olvashatunk itt. Ez a hatalmas, ellentmondásos anyag a nézőpontok állandó változtatását kívánja, hiszen az a sokszerű élmény, amelynek során ugyanannak az eseménynek eltérő narratíváival találkozunk, elengedhetetlen része a körülöttünk zajló történelem megértésének. A művészi próza jelentéstelítettsége, sokrétűsége – akár csak az írás felelősségében rejlő személyes érintettség, amelyre már utaltam – ahhoz hivatott hozzájárulni, hogy a történelem kibogozhatatlanságából, többszólamúságából valamit visszaadjon. Míg a hagyományos történelmi regény írója a történelem színpadát többé-kevésbé kitalált figurákkal népesíti be, addig Balázs Attila eggyel hátrébb lép: ő ugyanis a rendelkezésére álló tények szövedékét nem fiktív szereplők tetteivel, hanem áldokumentumokkal tölti ki. Az „ez is történhetett volna” helyét az „ezt is írhatták volna róla” veszi át.

Sajnos azonban pontosan azok a részek hibáznak a könyvben, amelyeknek a pluralitás illúzióját kellene megteremteniük. A polifónia hitelességét aláássák Balázs Attila mindent nivelláló, anakronikus stilisztikai fogásai. „Mi ennek a konteónak a lényege?” – a szerző ezt a divatszót Jean-Paul Sartre szájába adja. (Ő a globális terrorizmusról szóló fejezetekben lép színre, mivel egyszer meglátogatta a börtönben azt a szélsőségest, aki rálőtt Rudi Dutschkéra.) A stilisztikai probléma felvetése talán szórszálhasogatásnak tűnik, azonban a nyelv megbicsaklása csak tünete egy olyan fájó hibának, amely a polifónia működését a könyvben alapvetően lehetetlenné teszi. Ez a valódi dramaturgia hiánya, amely a folyamatos prózát megszakító párbeszédekben különösen bántó. A drámai szükségszerűség helyett ezekben a részletekben a szerző erőltetett kiszólásokkal próbálja előreleendőíteni vagy valahogy egyben tartani a szöveget. Bőségesen lehetne idézni az ilyen üresjáratokat: a Florest boncoló patológus az elbeszélő alteregójától kávét kér; Sartre „plöm-plöm szájú”-nak nevezi Dutschkét – ez Balázs Attila leleménye lehet, mint a „konteó” –, majd pár lappal később Dutschke zavartan visszakérdez, mintegy erősítve a szövegkohéziót: „Mégis mi az a plöm-plöm?”, sőt később Borges is visszautal erre a szóra, mivel ő sem érti; Freud pedig egy jelenet végén ezt találja mondani: „Üdvözlöm Anna lányomat innen, ha nézi ezt a műsort. Vagy mi is ez?”, mire elbeszélőnk felvilágosítja, hogy: „Inkább irodalom.” Mintha csak egy rosszul megírt bohózatot néznénk.

Ezzel együtt el kell ismerni, hogy a sajtós tapasztalatokkal is rendelkező Balázs Attila olyan könyvet tett le az asztalra, amelyet Magyarországon újságírótól ritkán látunk. Hitelesen szembesíti az olvasót azzal a döbbenetes ténnyel, hogy a kalandorok köztünk járnak, le lehet ülni velük beszélgetni egy pesti kávézóban, mielőtt megöletik magukat egy forró égővi országban. Kutatásának eredményein kívül személyes tapasztalatait is át tudja adni, mivel – bár a helyszínen, Bolíviában nem jár – még balkáni haditudósító korából Rózsa-Florest személyesen is ismerheti. Számos dolgot persze hiányolhatunk is a könyvből. Balázs Attila például nem megy utána annak a közismert szálnak, amely szerint Rózsa-Floresnek az őszödi beszéd kiszivárogtatásához is köze volt, nem boncolgatja a zsidó és a muszlim identitás problémáit, sem ennek a kettős azonosságtudatnak a magyarországi szélsőjobbhoz való viszonyát. De ez nem feltétlenül baj. Még a dramaturgiai üresjáratok ellenére is lebilincselően izgalmas könyv lett a *Pokol mélyén rózsakert*. Egészséges szkepticizmusa, amelyet a könnyedén kínálkozó összeesküvés-elméletekkel szegez szembe, nem akadályozza meg a szerzőt abban, hogy kiérlelt következtetéseket fogalmazzon meg. Kiemelendőnek tartom a könyv harmadik harmadában olvasható gondolatmenet a terrorizmus fogalmáról, amelyből a szerző Flores alakulatának megítélésére nézve is bátor következtetést von le. A narrátor maga viszont ezúttal nem bocsátkozik veszélyes kalandokba, hacsak nem szellemi értelemben. Így aztán igazi oknyomozó újságírásról nem beszélhetünk a könyv kapcsán, noha természetesen nem egészen áll tőle távol ez a műfaj sem. Ezt a hiányt egyszeriben elfeledtethetné, ha a könyv bravúros megoldást kínálna a irodalom és történetírás kapcsolatának etikai és esztétikai problémáira. Úgy érzem, ez az igény ott motoszkál a regény soraiban. Kár, hogy maradvéktalanul nem valósulhatott meg.